

УДК 343.811.004.67: 342.9 (4+477)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ЗАСАД ВИПРАВНИХ РОБІТ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ЯК ВИДУ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ, МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЙОГО ЗАПОЗИЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Сквірський І.О., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

Стаття присвячена аналізу зарубіжного досвіду правового закріплення засад виправних робіт та їх застосування у відповідних державах саме як виду адміністративних стягнень та окресленню можливих шляхів його запозичення для України.

Ключові слова: кодифікований адміністративно-деліктний акт, адміністративний проступок, адміністративне стягнення, виправні роботи, зарубіжний досвід.

Сквирский И.О. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРАВОВОГО ЗАКРЕПЛЕНИЯ ОСНОВ ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ РАБОТ И ИХ ПРИМЕНЕНИЯ КАК ВИДА АДМИНИСТРАТИВНЫХ ВЗЫСКАНИЙ, ВОЗМОЖНЫЕ ПУТИ ЕГО ЗАИМСТВОВАНИЯ ДЛЯ УКРАИНЫ / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена анализу зарубежного опыта правового закрепления основ исправительных работ и их применения в соответствующих государствах как вида административных взысканий и очерчиванию возможных путей его заимствования для Украины.

Ключевые слова: кодифицированный административно-деликтный акт, административный проступок, административное взыскание, исправительные работы, зарубежный опыт.

Skvirs`kiy I.O. FOREIGN EXPERIENCE OF THE LEGAL FIXING OF BASES OF CORRECTIONAL WORKS AND THEIR APPLICATION AS A TYPE OF ADMINISTRATIVE PENALTIES, POSSIBLE WAYS OF HIS BORROWING FOR UKRAINE / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article is devoted the analysis of foreign experience of the legal fixing of bases of correctional works and their application in the proper states as a type of administrative penalties and to the lineation of possible ways of his borrowing for Ukraine.

Key words: the administrative and victim act, administrative offence administrative penalty, correctional works, foreign experience.

Як свідчать реалії правозастосування, сучасний стан регулювання адміністративно-деліктних відносин, на жаль, не в повній мірі узгоджується із потребами сьогодення, і особливо у частині існуючої системи адміністративних стягнень як реакції держави на вчинення адміністративних проступків. Сформована ще у 80-х рр. ХХ ст. система адміністративних стягнень постійно привертає увагу вчених-юристів і нормотворців в аспекті формулювання пропозицій щодо її модифікації. Однак узагальнений аналіз свідчить про дещо звужений підхід фахівців до цього питання, недооцінку реального потенціалу окремих адміністративних стягнень, і, перш за все, це стосується виправних робіт. Як правило, увагу вчених-адміністративістів привертало дослідження окремих адміністративних стягнень, яким присвячено ряд наукових робіт українських учених, однак, в основному, до поля зору вчених-юристів потрапляли адміністративний штраф, оплатне вилучення предмета, конфіскація, адміністративний арешт, у той час як виправні роботи досліджувалися лише за залишковим принципом. Хоча, все ж таки, варто виділити тих вчених, які тим чи іншим чином приділяли увагу дослідженню окремих питань застосування виправних робіт, зокрема: В. Авер'янов, А. Агапов, Н. Александрова, І. Арістова, О. Бандурко, Д. Бахрах, Л. Біла, Ю. Битяк, І. Бородін, А. Васильєв, С. Ващенко, І. Голосніченко, С. Гончарук, Є. Додін, С. Ківалов, Л. Коваль, І. Коліушко, Т. Коломоець, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Константиї, О. Кузьменко, Д. Лук'янець, І. Піскун, В. Поліщук, С. Стеценко, М. Тищенко, А. Школик, І. Федоров, М. Хавронюк, Н. Хорошак, О. Якуба. Власне, така ситуація в науковій сфері і

призводить до того, що нормотворча діяльність, яка позбавлена ґрунтового наукового фундаменту, не завжди має вдалі та ефективні з точки зору реалізації правових норм та їх застосування результати, які знаходять своє відображення в конкретних положеннях відповідних актів.

При цьому доведеним фактом є те, що, одним із напрямків формування саме досконалого законодавства є запозичення відповідного досвіду зарубіжних держав. Зокрема, корисним у контексті реформування інституту виправних робіт, є аналіз досвіду тих країн, у законодавстві яких визначено засади застосування відповідного, хоча можливо і такого, яке зовні дещо відрізняється від вітчизняного аналогу, однак саме такого ж за своєю сутністю, адміністративного стягнення. При цьому варто зазначити, що запозичення зарубіжного досвіду не повинно бути сліпим, тотальним, бо законодавство кожної держави відрізняється певною специфікою, історичними передумовами формування.

У зв'язку з цим, **метою** цієї статті є аналіз зарубіжного досвіду правового закріплення засад виправних робіт та їх застосування у відповідних державах саме як виду адміністративних стягнень задля окреслення можливих шляхів його запозичення для України.

Слушно зазначає О. Школик, що при запозиченні досвіду зарубіжних держав слід застосовувати певні критерії: «1) логічність та послідовність тієї чи іншої зарубіжної моделі; 2) достатній період ефективного функціонування моделі в певній державі (держав); 3) відсутність історичної чи ідеологічної обумовленості відповідної моделі у конкретній країні; 4) прогностичні показники щодо реального функціонування моделі, що запозичується, в умовах українського суспільства та держави» [1, 92]. Враховуючи це, варто зазначити, що запозичення досвіду законодавчого визначення засад застосування виправних робіт у зарубіжних державах для України повинно бути досить виваженим, обґрунтованим, без пріоритету досвіду однієї будь-якої держави та без суто механічного калькування.

Можна погодитися з І. Федоровим, що «обрання в якості одного із пріоритетних напрямків розвитку нашої держави на найближчі роки інтеграції до Європейського Союзу, обумовлює і потребу наближення вітчизняного адміністративного законодавства до «європейських стандартів», відповідно логічним, своєчасним і доцільним є аналіз адміністративно-деліктного законодавства країн, які вже досягли певних результатів, або ж впритул наблизились до цього» [2, 87]. У той же час не слід забувати і про так звану «багатовекторність» зовнішньої політики України, яку останнім часом підтримує більшість вітчизняного політикуму, певну частину якого формують законодавці. Отже, не зайвим є і аналіз досвіду законодавчого визначення засад застосування виправних робіт й інших, не тільки європейських держав. Окрім того, як свідчить аналіз історичних джерел, вітчизняний нормотворчий, у тому числі і законодавчий процес, традиційно тяжіє до максимального запозичення досвіду Російської Федерації. Саме тому цілком логічним є аналіз досвіду визначення засад застосування виправних робіт значної кількості держав, визначення недоліків і переваг їх законодавчої діяльності у відповідній сфері з метою уникнення перших та запозичення останніх.

Узагальнений аналіз досвіду зарубіжних держав щодо нормативного визначення засад виправних робіт свідчить про те, що умовно його можна поділити на дві групи: перша – досвід держав, які взагалі відмовились від такого виду адміністративного стягнення, як виправні роботи, друга – досвід держав, які зберегли відповідне стягнення в арсеналі адміністративних стягнень.

До першої групи, перш за все, слід віднести Російську Федерацію, у новому Кодексі про адміністративні правопорушення якої (зокрема главі 3 «Адміністративні

покарання») закріплено основний перелік адміністративних стягнень: попередження, адміністративний штраф, оплатне вилучення знаряддя вчинення або предмета адміністративного правопорушення, конфіскація знаряддя вчинення або предмета адміністративного правопорушення, позбавлення спеціального права, наданого фізичній особі, адміністративний арешт, адміністративне видворення за межі Російської Федерації іноземного громадянина або особи без громадянства, дискваліфікація, адміністративне припинення діяльності (ст.3.2.) [3]. Отже, виправні роботи вилучені із системи адміністративних стягнень (покарань) і на це безпосередньо зроблено акцент у Коментарі до КпАП Російської Федерації [4]. При цьому російській законодавець обґрунтовував свою позицію щодо цього питання невідповідністю виправних робіт потребам часу, визнання їх своєрідним пережитком соціалістичної системи, фактичним ототожненням цього виду адміністративного стягнення з відповідним аналогом кримінального покарання. Так, наприклад, А. Агапов прямо зазначає, що адміністративне стягнення у вигляді виправних робіт нагадує аналогічне кримінальне покарання: а) по порядку призначення й розмірам грошового стягнення – в обох випадках виправні роботи призначаються судом, граничний розмір грошових утримань не може перевищувати 20% заробітку порушника; б) за правовими наслідками ухилення від його виконання – невідбутий строк адміністративного стягнення, кримінального покарання у вигляді виправних робіт може бути замінений відповідно стягненням (покаранням – при ухиленні від відбування стягнення, що застосовується за здійснення дрібного хуліганства, – штрафом або адміністративним арештом, у випадку злісного ухилення від відбування кримінального покарання – обмеженням волі, арештом або позбавленням волі) [5].

Підтвердженням цієї позиції є і використання терміна «адміністративне покарання» у КпАП Російської Федерації, на відміну від КпАП України, з чим, безперечно, погодитися не можна. Аналогічну позицію висловлює і В. Колпаков [6]. І. Максимов також формулює певне припущення щодо того, що система адміністративних покарань у КпАП Російської Федерації не є універсальною, оскільки не охоплює навіть мінімуму тих санкцій, які фактично є заходами адміністративної відповідальності [7, 23].

Безперечно, вітчизняні законодавці, як правило, звертають значну увагу на досвід своїх російських колег, запозичують чималу кількість положень. Дійсно, слід позитивно оцінити досягнення Російської Федерації у врегулюванні адміністративно-деліктних відносин, у розробці та прийнятті нового КпАП, чого, на жаль, в Україні ще не зроблено. М. Хавронюк, М. Мельник, В. Колпаков, Т. Коломоєць, А. Комзюк, І. Федоров, І. Голосніченко та інші вчені-адміністративісти неодноразово виділяли здобутки адміністративно-деліктної законотворчості щодо визначення термінології, вдосконалення системи адміністративних стягнень, процесуальних засад застосування адміністративних стягнень тощо. Так, наприклад, І. Федоров із посиланням на праці І. Максимова, вважає здобутком російського законодавця визначення адміністративного покарання, вилучення виправних робіт із системи адміністративних стягнень, характеристику адміністративного покарання як комплексного, об'єднуючого у категоріально-понятійному розумінні правового явища [7, 18], завдяки чому сукупність адміністративних покарань набуває ознак системності. При цьому на доцільність використання терміна «адміністративні стягнення» роблять вказівку у своїх роботах не тільки вітчизняні вчені-адміністративісти, а і їхні російські колеги – В. Хорьков, В. Сорокін, оскільки, як слушно вони зазначають, певним чином девальвується форма державного примусу за тяжкі правопорушення – кримінальні покарання. Її певне виокремлення від маси проступків адміністративного та дисциплінарного характеру «розчиняється» у переважній масі адміністративних покарань, які до того ж виявляють певну невідповідність між скоєним та заходом впливу [8, 298].

І. Федоров, позитивно оцінюючи досвід російського законодавця у врегулюванні адміністративно-деліктних відносин, підтримує ідею вилучення виправних робіт із системи адміністративних стягнень, при цьому наголошує на потребі максимального врахування досвіду російських колег і надалі. У той же час, сам же зазначає, що в новому КпАП Російської Федерації є чимало недоліків, колізій, у тому числі і щодо адміністративних стягнень, визначення їх ознак, послідовності розташування.

Аналогічним є досвід і Республіки Казахстан, ст.45 КпАП якого закріпила перелік адміністративних стягнень, які застосовуються до фізичних осіб за вчинення адміністративних правопорушень: попередження, адміністративний штраф, оплатне вилучення предмета, який є знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, конфіскація предмета, який був знаряддям вчинення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, доходів, грошей або цінних паперів, отриманих внаслідок вчинення адміністративного правопорушення, позбавлення спеціального права, позбавлення ліцензії, спеціального дозволу, кваліфікаційного атестату (свідоцтва) або припинення її (його) дії, припинення або заборона діяльності індивідуального підприємця; примусове знесення самовільно збудованого або зведеного приміщення; адміністративний арешт; адміністративне виселення за межі Республіки Казахстан іноземця або особи без громадянства [9]. Аналіз статті свідчить про певне дублювання досвіду Російської Федерації, хоча і без будь-якої логіки у формулюванні такого переліку адміністративних стягнень. У КпАП Республіки Казахстан таке стягнення як виправні роботи не передбачається, при цьому зазначений кодифікований адміністративно-деліктний акт не містить певної концепції інституту адміністративного стягнення, обґрунтованості побудови системи адміністративних стягнень і, у більшості своїй, характеризується простим запозиченням досвіду Російської Федерації у врегулюванні відносин у цій сфері. Д. Лук'янець справедливо зазначає, що навіть поверхове ознайомлення із змістом КпАП України Республіки Казахстан дає можливість стверджувати, що «його основою був Кодекс про адміністративні правопорушення радянських часів, і це обумовило перенесення до нього старих конструкцій ... у тому числі щодо переліку і принципів призначення адміністративних стягнень» [10, 309].

До першої групи також можна віднести Республіку Узбекистан, Азербайджанську Республіку та Республіку Молдова, у законодавстві яких такий вид адміністративного стягнення, як виправні роботи, теж не передбачено. Так, у ст.23 КпАП Республіки Узбекистан чітко виражено види адміністративних стягнень, які є реакцією держави на вчинення адміністративних правопорушень. Серед них: штраф; оплатне вилучення предмета, що є знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація предмета, що є знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого особі (право управляти транспортними засобами, права полювання); адміністративний арешт. Також зазначено, що законодавством може бути передбачене адміністративне видворення за межі Республіки іноземних громадян та осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень.

У КпАП Азербайджанської Республіки збережено систему адміністративних стягнень, яка була сформована ще в Радянський період, щоправда з вилученням лише одного виду – виправних робіт [11]. Можна констатувати факт відсутності виправних робіт як різновиду адміністративних стягнень (і як різновиду кримінального покарання також) і в законодавстві Республіки Молдова. Так, у 2001 р. молдавський законодавець вніс певні доповнення до Кримінального кодексу, Цивільного процесуального кодексу, Законів «Про соціальну реабілітацію хворих хронічним алкоголізмом, наркоманією або токсикоманією», «Про охорону праці», «Про пенітенціарну систему» та інших нормативно-правових актів. При цьому всі доповнення пов'язані із вилученням із

заходів державно-правового примусу виправних робіт. У контексті обраної тематики, варто навести думку О. Банчука, який зазначає, що Республіка Молдова однією з перших колишніх республік СРСР відмовилася від цього виду адміністративного стягнення, що було продиктовано декількома причинами – відсутністю вакансій, затримкою та невивплатою заробітної плати, що в підсумку унеможливило виконання постанови суду про його застосування [12, 52]. Отже, як бачимо, в основі лежать суто економічні причини, небажання законодавця вдосконалити процесуально-правовий режим застосування виправних робіт із урахуванням вимог сучасного періоду. Як наслідок – обрання найпростішого шляху вирішення проблеми – відмова від виправних робіт, що, як свідчить аналіз правозастосовчої діяльності, істотно не впливає на ефективність протидії адміністративним проступкам. Відсутні виправні роботи і в законодавстві країн Балтії, однак детальний аналіз адміністративно-деліктного законодавства цих країн свідчить про ототожнення законодавцем злочинів і адміністративних проступків, а відповідно і форм негативного реагування з боку держави на їх вчинення [2, 99], із чим погодитися не можна, і досвід законотворчої діяльності в цьому аспекті, навряд чи, підлягає запозиченню.

Можна також навести в якості прикладу досвід Естонії (про це досить детально писали у своїх роботах І. Федоров, Д. Лук'янець та ін.) [2, 98-99; 10, 314], у законодавстві якої система заходів адміністративної відповідальності юридично перероблена і переведена в систему так званих пенітенціарних покарань, куди увійшли, крім традиційно адміністративних, також заходи кримінально-правового характеру. Тим самим естонський законодавець, як зазначає Д. Лук'янець, систематизував каральні санкції в межах одного юридичного документа та уніфікував їх систему у відповідності до правових традицій низки держав – членів Ради Європи, фактично відмовившись від адміністративних санкцій як самостійних заходів юридичної відповідальності [10, 314]. У Литві і Латвії законодавство про адміністративні правопорушення, прийняте ще за часів існування Радянського Союзу, поки що зберігається [10, 314; 7, 25]. Досвід Естонської Республіки взагалі слід вважати надто радикальним, бо, тим самим, нівелюється розмаїття та різновиди протиправних діянь, втрачається межа між адміністративною та кримінальною відповідальністю та зовнішніми формами прояву реакції держави на вчинення відповідних протиправних діянь.

До другої групи варто віднести ті зарубіжні країни, в адміністративно-деліктному законодавстві яких виправні роботи збережено. Це, перш за все, Республіки Білорусь, Вірменія та ін. Аналіз положень адміністративно-деліктного законодавства зазначених зарубіжних країн свідчить про певну тотожність їх із вітчизняним законодавством у визначенні засад застосування виправних робіт – і щодо термінів, і щодо місця відбування, і щодо заміни іншим адміністративним стягненням у разі невідбуття, а правозастосовча практика – про високий відсоток застосування цього різновиду адміністративних стягнень.

Незважаючи на досить невдалу спробу законодавця визначити у КпАП Республіки Білорусь поняття «адміністративна відповідальність» (ст.4.1), «адміністративне стягнення» (ст.6.1), «адміністративне правопорушення» (ст.2.1) шляхом одночасного використання у визначеннях усіх вищезазначених правових термінів, що зумовило тавтологічність змісту кожного із них, при відсутності вказівки на специфічні властивості кожного окремо (наприклад, «адміністративна відповідальність виражається в застосуванні адміністративного стягнення...», «адміністративне стягнення є мірою адміністративної відповідальності», «адміністративним правопорушенням визнається протиправне, винне і таке, що характеризується іншими ознаками, передбаченими КпАП, діяння ..., за яке встановлена адміністративна відповідальність») [10, 307-308], положення, присвячені адміністративним стягненням,

у КпАП Республіки Білорусь є результатом більш плідної роботи законодавця і відрізняються детальною регламентацією та змістовним наповненням.

Так, ст.6.2 КпАП Республіки Білорусь визначає наступні види адміністративних стягнень: попередження, штраф, виправні роботи, адміністративний арешт, позбавлення спеціального права, позбавлення права займатися певною діяльністю, конфіскація, депортація, стягнення вартості предмета адміністративного правопорушення [13]. Як бачимо, виправні роботи займають у переліку третє місце після штрафу і перед адміністративним арештом, що цілком логічно. При цьому певної чіткої логіки побудови системи адміністративних стягнень у ст.6.2 немає, а щодо розташування перших чотирьох різновидів стягнень простежується урахування потенціалу та частоти їх застосування. Ст. 6.3 «Основні та додаткові адміністративні стягнення» визначає виправні роботи як вид основного адміністративного стягнення. Ст.6.6 безпосередньо окреслює ознаки виправних робіт: що вони застосовуються на строк від 1 до 2 місяців і відбуваються за місцем роботи фізичної особи; із заробітку винної особи здійснюється відрахування в дохід держави в розмірі 20 %. Виправні роботи не можуть застосовуватися до вагітних жінок, інвалідів I, II групи, осіб, що знаходяться у відпустці по догляду за дитиною, жінок віком старше 55 років і чоловіків старше 60 років [13]. Нормативні засади схожого змісту, щодо застосування виправних робіт як виду адміністративного стягнення, передбачено і в законодавстві Республік Таджикистан, Киргистан, Вірменії, Грузії.

І. Федоров, із посиланням на праці В. Хорькова, негативно оцінює досвід Республіки Білорусь у визначенні засад застосування виправних робіт. Так, недоречним є виділення такого адміністративного стягнення, яке не може бути застосовано до осіб, які вчинили адміністративне правопорушення [2, 98], бо у ст.6.6 КпАП Республіки Білорусь зазначено, що виправні роботи застосовуються «... до особи, яка звільнена від кримінальної відповідальності із притягненням до адміністративної відповідальності», що і слугує обґрунтуванням ученим-адміністративістом своєї позиції стосовно недоцільності збереження виправних робіт в арсеналі адміністративних стягнень. Безперечно, погодитися із тим, що виправні роботи є стягненням за злочин, не можна, однак визначення його в КпАП у системі адміністративних стягнень дозволяє стверджувати, що законодавець розглядає його як форму адміністративно-правового примусу, бо все ж таки здійснюється притягнення особи до адміністративної відповідальності. У вітчизняній адміністративно-правовій науці вже зверталася увага на певну специфіку КпАП Республіки Білорусь (наприклад, роботи Д. Лук'янца) [10, 307], що знаходить прояв у його наближенні до відповідного Кримінального кодексу і за структурою, і за багатьма положеннями, яких не було раніше в адміністративно-деліктному законодавстві, хоча, в той же час, цілком визначеною є спрямованість зусиль законодавця саме на визначення в КпАП Республіки Білорусь засад адміністративної відповідальності (ч.2 ст.1.2 Кодексу). Крім того, варто погодитись із думкою Т. Коломоець, А. Іванова та Д. Лук'янца, що суттєвою особливістю КпАП Республіки Білорусь є відсутність у ньому процесуальної частини, [10, 309], яка (Процесуально-виконавчий кодекс) була прийнята Палатою Представників 09.10.2006 р., схвалена Радою Республіки 01.12.2006 р., а набрала чинності 20.12.2006 р. [14, 116-117]. Саме в цьому акті, до речі, і передбачено порядок виконання виправних робіт.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що спостерігається багатовекторність у нормотворчій діяльності зарубіжних держав щодо виправних робіт як виду адміністративного стягнення – повне заперечення потреби визначення в арсеналі адміністративних стягнень із посиланням на неузгодженість застарілих правових засад використання потенціалу виправних робіт із сучасними соціально-економічними пріоритетами розвитку держав, що знаходить прояв у вилученні

виправних робіт із системи адміністративних стягнень в адміністративно-деліктному законодавстві. При цьому в певній групі держав спостерігається просте запозичення досвіду Російської Федерації у вирішенні відповідного питання. Водночас, має місце і збереження виправних робіт як виду адміністративного стягнення – реакції держави на вчинення адміністративних проступків, що слід визнати більш виправданим, бо при їх вилученні рівнозначної заміни в законодавстві іноземних держав не пропонується, чим порушується баланс адекватності реакції держави у вигляді заходів примусу та адміністративних проступків. Цілком логічним вбачається врахування досвіду так званої другої групи держав, в адміністративно-деліктному законодавстві яких виправні роботи передбачено, безперечно, із істотною модифікацією процесуальних засад їх застосування, приведенням у відповідність до вимог сучасного періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Школик А.М. Можливості використання зарубіжної адміністративно-правової доктрини в українському адміністративному праві / А.М. Школик // V Національна науково-теоретична конференція «Українське адміністративне право: сучасний стан і перспективи реформування»: Тези виступів експертів Центру політики-правових реформ. – Одеса, 2007. – С. 51-58.
2. Федоров І.О. Кодифікація адміністративно-деліктного законодавства України: Монографія / Іван Олексійович Федоров. – Запоріжжя: ТОВ «ВПО»Запоріжжя», 2006. – 144 с.
3. Кодекс об административных правонарушениях Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.garant.ru/main/12025267-025.htm#par4337>.
4. Комментарий к Кодексу Российской Федерации об административных правонарушениях (постатейный) с постатейным материалом/ Авт. ком. и сост. Чижевский В.С. – М.: Книжный мир, 2005. – 1152 с.
5. Агапов А.Б. Административная ответственность: учебник / Андрей Борисович Агапов. – М.: Статут, 2000. – 251 с.
6. Колпаков В. Адміністративний проступок: критерії, визначення / В. Колпаков // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 5 (47). – С. 51–52
7. Максимов И.В. Система административных наказаний: понятие и признаки / И.В. Максимов // Государство и право. – 2005. – № 4. – С. 18–27.
8. Сорокин В.Д. Административный процесс и административно-процессуальное право. – Спб.: Изд-во Юрид.института (Санкт-Петербург), 2002. – 474 с.
9. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 30 января 2001 года № 155-ІІ // Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 2001. – № 5-6. – Ст. 24.
10. Лук'янець Д.М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання: Монографія / Дмитро Миколайович Лук'янець. – Суми: АТД «Університетська книга», 2006. – 367 с.
11. Кодекс административных проступков Азербайджанской Республики от 11 июля 2000 года // Сборник законодательных актов Азербайджанской Республики. – 2000. – № 8 (книга 1). – Ст. 584.
12. Банчук О.А. Реформа інституту адміністративної відповідальності в Україні: проблеми та варіанти їх вирішення / О.А. Банчук // V Національна науково-теоретична конференція «Українське адміністративне право: сучасний стан і

перспективи реформування»: Тези виступів експертів Центру політики-правових реформ. – Одеса, 2007. – С. 51-58.

13. Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях от 21 апреля 2003 года // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2003. – № 63. – Ст. 2/ 946.
14. Коломоець Т.О., Іванов А.В. Експерт у провадженні у справах про адміністративні правопорушення: монографія / За заг. ред. Т.О. Коломоець. – К.: Істина, 2009. – 184 с.